

Martti T. Kuikka

YLIOPISTOT SUOMALAI- SEN YHTEISKUNNAN RAKENTAJINA ITSENÄI- SYYDEN AIKANA

1. Johdanto

Suomalaisen yliopistoliikkeen historia alkaa 1300-luvulta, kun ensimmäiset suomalaiset opiskelijat lähtivät opintielle Etelä- ja Keski-Euroopan yliopistoihin. Keskeisiä paikkoja olivat Pariisi, Praha, Leipzig ja Erfurt.

Nämä ylioppilaat, joiden nimiä löytyy n. 150 eri yliopistojen kirjoista, edustavat suomalaista pioneerijoukkoa. He veivät suomalaiset vaikutteet pohjoisesta kotimaastaan etelään ja toivat sen ajan modernien yliopistojen virikkeet tuomisinaan niin Turun tuomiokirkkokouluun kuin valtion ja kirkon virkojen hoitoon. Näin alkanut yhteistyö ulkomaisten yliopistojen kanssa on jatkunut näihin päiviin saakka.

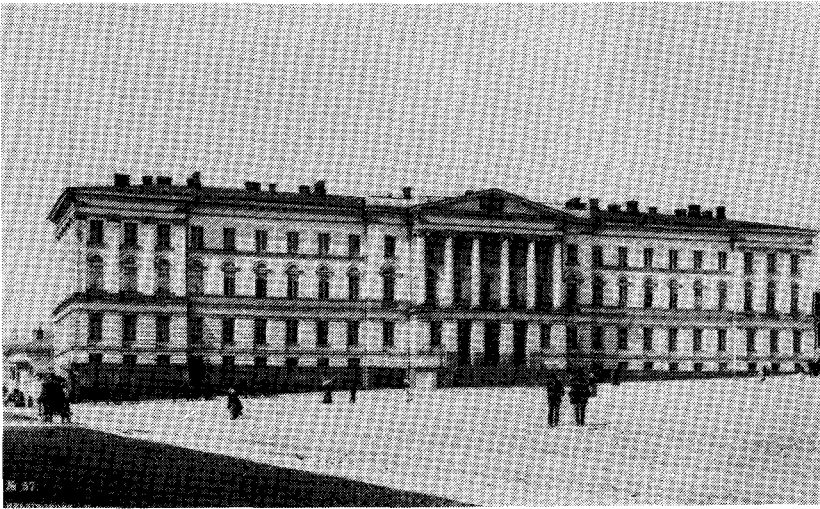
Toinen vaihe alkaa vuonna 1640, kun Suomi sai oman akatemian Turkuun. Tämä Kristiina-kuningattaren perustama yliopisto kehittyi vuoteen 1828 mennessä yhä suomalaisemmaksi maakuntakorkeakouluksi, jossa kansallisten tieteiden asema vahvistui 1700-luvulta lähtien. Yliopisto-opetus vapautui vähitellen puhdasoppisuuden tiukasta auktoriteettisidonnaisuudesta kohti uushumanismin ideaa opetuksen ja tutkimuksen vapautta.

Kolmas vaihe alkoi 1828, kun yliopisto siirrettiin Turun palon jälkeen Helsinkiin ja sai nimekseen Keisarillinen Aleksanterin yliopisto. Se haki uushumanismien mukaisesti itsenäistä asemaa niin hallinnon, tutkimuksen kuin opetuksen saralla, mutta se oli kuitenkin vain yksi Venäjän monista yliopistoista. Niitä valvottiin varsinkin 1800-luvun jälkipuoliskolla hyvin tarkoin. Kansalliset näkökulmat suomalaiset pyrkivät siirtämään yliopiston uusiin perussääntöihin. Vuoden 1823 statuuttien mukaan yliopisto oli perustettu edistämään "Tieteiden ja vapaiden Taiteiden kehitystä Suomessa, ja sen ohessa kasvattamaan sen nuoriso Keisarin ja Isänmaan palvelukseen". Saman statuutin mukaan yliopisto oli keisarin erityisessä suojeluksessa. Sen toivottiin lisäävän yliopiston autonomisuutta paikallisiin hallintoelimiin, kuten kenraalikuvernööriin ja senaattiin nähden. Sama linja näkyi vuoden 1852 statuuteissa, vain kohta keisarin erityisestä suojeluksesta oli jäänyt pois. (Statuutti 1.10.1856)

Autonomian aikaa Helsingin yliopistossa on sanottu virkamieskouluksi, koska suomalaisen yhteiskunta sai pääosan virkamiehistään juuri yliopistosta. Ensimmäiset naisopiskelijat tulivat yliopistoon 1870-luvulla. Yliopisto laajeni, sillä uusina tieteenaloina tulivat 1896 maatalousopetus ja 1907 metsäopetus. Yliopiston rinnalle syntyi uusia korkeakouluja, Teknillinen korkeakoulu aloitti 1908 ja Kauppakorkeakoulu kolme vuotta myöhemmin.

2. "Yliopisto on Suomen kansan sydän" (1917-39)

Yllä olevat sanat on poimittu arkkipiispa *Gustaf Johanssonin* saarnasta, jonka hän piti toukokuussa 1919 Helsingin yliopiston promootiojumalanpalveluksessa. Noissa sanoissa ja koko promootiossa näkyi Suomen uusi valtiollinen itsenäinen asema ja yliopiston merkitys siinä. Vähää myöhemmin

Helsingin yliopiston päärakennus 1891. Helsingin yliopiston AV-keskus.

heinäkuussa 1919 vahvistettiin maalle hallitusmuoto, joka säilytti Helsingin yliopistolla itsehallinto-oikeuden. Keisarillinen Aleksanterin yliopisto muuttui nyt Helsingin yliopistoksi.

Helsingin yliopisto oli hallitusmuodon mukaan kaksikielinen, mutta yhä useammin toistettiin vaatimusta yliopiston suomalaistamisesta. Vaatimus oli luonteeltaan ideologinen ja kuvasti ajan nationalistisia tunteja. Yliopiston perussääntöä uudistettaessa kielimuutos ei saanut tilaa. Vuoden 1923 yliopistolain mukaan yliopiston tehtävänä oli edistää vapaata tutkimusta ja tieteellistä sivistystä Suomessa ja kehittää sen nuorisoa kykeneväksi palvelemaan isänmaata (Laki 191/1923). Aikaisempaan perussääntöön verrattuna siinä säilyi uushumanistinen perinne. Isänmaa oli muuttunut autonomisesta Venäjän osasta itsenäiseksi valtioksi.

Korkeakouluopetuksen laajentaminen suomenkielisiä opiskelijoita varten toteutui Turussa, kun vuonna 1920 sinne perustettiin suomenkielinen yliopisto. Suomalaisen kulttuurin kaksijakoisuus näkyi siinä, että ruotsinkielinen yliopisto Åbo Akademi aloitti jo 1919 toimintansa. Molemmat olivat yksityisiä yliopistoja. Suomenkielisten ylioppilaiden määrä kasvoi koko ajan, sillä uusia oppikouluja perustettiin paljon. Ruotsinkielisten oppikoulujen ja oppilaiden suhteellinen määrä pieneni koko ajan.

Yliopistojen vastuusta virkamieskoulutuksesta oli alettu puhua uudelleen 1917, kun *Leo Harmaja* esitti valtiollisen ja yhteiskunnallisen tietouden lisäämiseksi perustettavaksi oppilaitoksen, joka toimisi yliopiston periaatteiden mukaisesti. Se toteutui 1925, kun Kansalaiskorkeakoulu aloitti toimintansa Helsingissä. Sen nimenomainen tehtävä oli kouluttaa kunta- ja sosiaalitoimen alempia virkamiehiä. Se muuttui 1930 Yhteiskunnalliseksi korkeakouluksi, jossa voitiin suorittaa myös korkeampia akateemisia tutkintoja. Tämän korkeakoulun "vaikutus" näkyi siinäkin, kuten *Yrjö Blomstedt* totesi, että se oli monien 1930-luvun merkittävien kirjailijoiden opinahjo (Blomstedt 1982, 140-144).

Toinen merkittävä laajeneminen tapahtui 1934, kun Jyväskylän kasvatustieteellinen korkeakoulu perustettiin. Se merkitsi kansakoulunopettajankoulutukselle akateemisen koulutuksen alkamista. Samalla maamme vanhin seminaari, vuonna 1863 perustettu Jyväskylän seminaari lakkasi, sen tehtävät siirtyivät uudelle korkeakoululle. Jyväskylästä tuli näin kolmas korkeakoulukaupunki. Sitä oli tosin puuhattu jo 1800-luvun puolivälistä alkaen. Jyväskylässä oli vuodesta 1912 toiminut kesäyliopisto ja vuosina 1923-30 väliaikainen ylioppilasseminaari.

Itsenäisyyden ajan ensimmäiset vuosikymmenet olivat nationalismin aikaa monella tavoin. Se näkyi kunnianosoituksina suurmiesten merkkipäivinä, Runeberg, Snellman, Lönnrot ja Kivi olivat juhinnan kohteena. Kalevalan juhluvuosi 1935

Helsingin yliopiston promootio 1919. Helsingin yliopiston AV-keskus.

merkitsi suomalaisuusliikkeen uutta nousua. Sen yhtenä merkinä oli sukunimien suomentaminen.

Nationalismi ilmeni myös poliittisina opiskelijaliikkeinä. Akateeminen Karjala-Seura oli perustamisestaan (1923) lähtien ollut yksi keskeisiä toimintakanavia, jonka vaikutus jatkui pitkälti 1930-luvulle. Se jatkoi osaltaan jääkäriperinnettä ja korosti kansallista yhtenäisyyttä ja solidaarisuutta. Klengen mukaan siinä ilmeni myös vanhasuomalaisen puolueen traditio, jossa valtio, virkamiehistö ja yliopisto olivat yhteiskunnallisen muutoksen lähtökohtia. Ylioppilaslehti toimi 1920-luvulla sen tehokkaana äänitorvena (Klinge 1990, 68-76).

Eräs nationalismin keskeinen pyrkimys oli Helsingin yliopiston suomalaistaminen. Niin kauan kuin se ei ollut tapahtunut, Akateemisen Karjala-Seuran mielestä itsenäisyys oli toteutumatta ja "Suomen valtioruumiissa oli avoin haava" (Klinge 1990,76).

Nationalismi piti sisällään myös yhteydenpidon muihin suomensukuisiin kansoihin. Erityisesti virolaiset, inkeriläiset, itäkarjalaiset ja unkarilaiset olivat jatkuvasti kulttuurivieraina.

Helsingin yliopisto ei valtionyliopistona nauttinut 1920-luvulla välttämättä yksimielistä kannatusta. Sen luonne kaksikielisenä yliopistona ja vanhan tradition kantajana herätti niin maalaisliitossa kuin sosiaalidemokraateissa kritiikkiä. Yliopiston kielikiista ratkesi vasta 1937 jälkeen. Vuoden 1937 lain mukaan yliopiston opetuskieli on suomi, ts. laki takasi suomenkielisille mahdollisuuden suorittaa kaikissa tiedekunnissa tutkinto omalla äidinkielellään. Samalla laki takasi ruotsinkielisille yhtä laajat opiskeluoikeudet kuin ennenkin (Laki 1937). Samanlainen kielitaistelu, joskin pienemmässä muodossa, tapahtui Teknillisessä korkeakoulussa. Samaan aikaan pyrittiin suomenkielisten opintoja tukemaan myös muilla tavoilla. Yksi niistä oli apurahajärjestelmä, joka oli 1930-luvun lopulla perustetun Suomen Kulttuurirahaston keskeisiä asioita, joilla autettiin nimenomaan Helsingin yliopiston opettajia ja opiskelijoita. Samalla se oli vastapaino ruotsinkielisille rahastoille. (Klinge 1990, 112-116)

3. Sota-ajan yliopistot

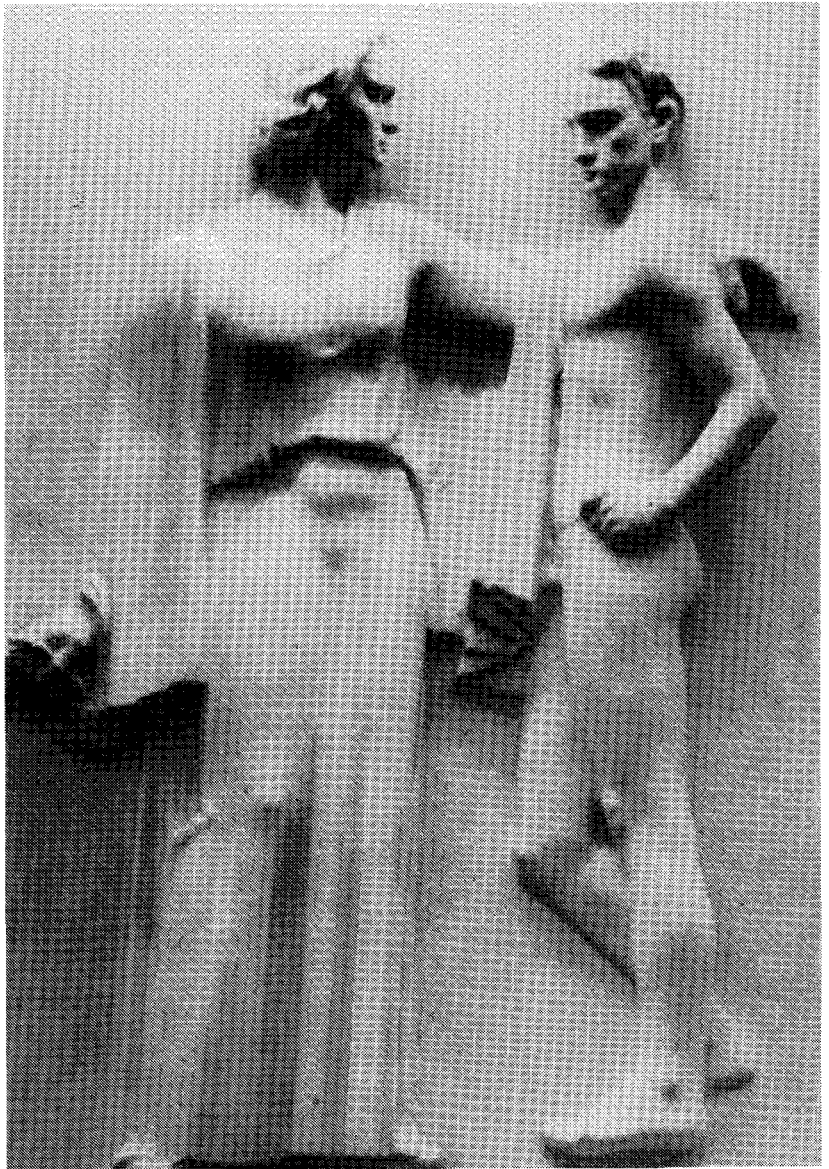
1930-luvun aatteellinen kehitys johti toiseen maailmansotaan, johon Suomi vedettiin mukaan 1939 ja joka jatkui vuoteen 1945 saakka. Kun Helsingin yliopisto täytti talvisodan jälkeen 1940 300 vuotta, juhla pidettiin syyskuussa. Juhlan keskeiseksi teemaksi muodostui talvisodan aikainen kansallinen yhtenäisyys ja yliopiston asema Suomen kansan kasvatustajana, kansan, joka pystyi kestäämään sodan ja sitä seuranneet alueluovutukset. Juhlaan liittyi keskeisenä osana *Vainö Aaltosen* veistoksen paljastus. Sen teema oli "Vapauden jumalatar seppelöi voiton seppeleellä nuoruuden". Rehtori Linkola painotti puheessaan sivistyneistön ja työväen lähentymistä, kieliryhmien yhteistyötä ja ylioppilaiden isänmaan rakkautta ja uhrimieltä. Ylioppilaat olivat aikaisemmista eroista huolimatta osoittautuneet olevansa yhteisen asian takana.

Jatkosodan alkaminen 1941 keskeytti jälleen yliopistojen toiminnan. Sitä yritettiin aloittaa uudelleen syksyllä 1942 ja ylläpitää seuraavinakin sotavuosina. Kun miesopiskelijat olivat erilaisissa maanpuolustustehtävissä, naisopiskelijoiden suhteellinen määrä nousi 30:sta 70:een prosenttiin. Osin sen seurauksena kotitalousopetuksen arvostus nousi ja opetusta ryhdyttiin antamaan laajemmin kuin yliopistossa.

Sota-aika kavensi luonnollisesti yliopistojen ulkomaisia suhteita. Yhteydet Saksaan olivat vilkkaat, suomalaiset tiedemiehet kävivät luennoimassa ja saivat vieraita omiin yliopistoihin. Samanlainen yhteistyö jatkui myös Ruotsin yliopistojen kanssa. Suomalaisia tiedemiehiä kutsuttiin Ruotsin tiedeakatemian ja -tiedeseurojen jäseniksi. (Klinge 1990, 145-156)

4. Mitä nyt, yliopistot? (1945-60)

Sotien päättyminen 1945 johti koko maan kuin yliopistotkin uuteen poliittiseen ja taloudelliseen tilanteeseen. Yliopistojen luonne muuttui varsin pian sotien jälkeen monestakin

Väinö Aaltonen: Vapauden jumalatar seppelöi nuoruuden (1940). Helsingin yliopiston AV-keskus.

syystä. Vuoden 1919 ylioppilastutkintojärjestelmä oli sisältänyt sekä ylioppilastutkinnon että vapaan pääsyn korkeakouluihin. Järjestelmä muuttui ratkaisevasti vuoden 1946 jälkeen, kun yliopistojen tiedekunnat alkoivat rajoittaa opiskelijamääriä. Vaikka periaatteessa haluttiin pitää kiinni opiskelun vapaudesta ja rajoittaa numerus clausus mahdollisimman vähiin, kaikki ylioppilaat eivät voineet päästä aloittamaan opintojaan yliopistossa. Näin alkanut linjanveto jäi sittemmin pysyväksi. (Strömberg 1991, 516-)

Suomalaisen yhteiskunnan rakentaminen sotien jälkeen edellytti myös korkeakouluilta toiminnan tehostamista. Ajatus yliopiston vastuusta virkamiesten kouluttajana eli virkamieskorkeakoulun tehtävät nousivat voimakkaasti esille. Sitä vauhdittivat sekä silloisen sosiaalipolitiikan kehitys että kansainvälinen kehitys, esimerkiksi diplomaattitehtävät edellyttivät korkea-asteen koulutusta. Ratkaisuksi tähän asiaan tuli valtiotieteellisen tiedekunnan perustaminen Helsingin yliopistoon 1945 (Tarvainen 1991). Sen perustutkinto oli aluksi virkatutkinto ja myöhemmin sen tutkintojärjestelmä muuttui muiden tiedekuntien mukaiseksi.

Yliopistoissa vallitsi sotien jälkeen tilanahtaus, kun monet sodan takia opintonsa keskeyttäneet jatkoivat lukujaan. Erityisesti ongelmat koettiin sellaisilla tieteenaloilla, joiden opetus edellytti erityistiloja, kuten laboratoriohuoneita.

Jos yliopistoissa oli tilanahtautta, ongelmia riitti myös opiskelijoilla. Sotien aikainen puute asunnosta, ruuasta, vaatteista ja opintorahasta jatkui monia vuosia, vaikka rauha toikin mukanaan uudenlaisen elämänasenteen ja innostuksen paremman tulevaisuuden puolesta. Opiskelun ohella oli silloin mahdollista kehittää itseään osallistumalla erilaiseen kulttuuritoimintaan, jota oli tarjolla monella taholla. Eräs sen muoto, kulttuurikilpailut, jatkuivat aina 1960-luvulle saakka.

Ensimmäiset vuodet sotien jälkeen 1945-46 olivat poliittisesti epävarmuuden aikaa, tosin Pariisin rauhansopimus 1947 oli antamassa tietynlaista suuntaa. Vuosi 1948 oli jälkepäin arvioituna merkityksellinen vuosi. Ylioppilaiden viet-

tämä Maamme-laulun satavuotisjuhla toukokuussa 1948 kuvasti ajan isänmaallista innostusta ja samalla kansallisten traditioiden uutta arvostusta. Eduskuntavaalien tulos kesällä 1948 osoitti oikeistolaisen sisäpoliittisen linjan jatkuminen. Kun syksyllä 1948 kolme sotasyyslistä, Kivimäki, Linkomies ja Tanner, vapautettiin ja Kivimäki sekä Linkomies palasivat yliopistovirkoihinsa, Suomi oli saamassa omalle itsenäisyydelleen toimintavapautta (Klinge 1990, 201-208). Neljä vuotta myöhemmin pidetyt Helsingin Olympiakisat olivat tärkeä tapahtuma suomalaisille, sillä he halusivat näyttää muille kansoille selviytyneensä sodan jaloista ja säilyttäneensä itsenäisyytensä. Kun samana vuonna päättyi myös sotakorvausten maksaminen, Suomella oli olemassa taloudelliset mahdollisuudet uuteen kasvuun.

Aatteellinen kehitys oli mielenkiintoista 1950-luvulla. Sotien jälkeen ylioppilasnuorisossa näkyi voimakas tunne sodasta selviytymisestä, se ilmeni monien kansallishahmojen kunnianosoituksina, jotka kohdistuivat erityisesti Risto Rytiiin, Jean Sibeliukseen ja kenraali Mannerheimiin. Kiinnostus näkyi myös ylioppilaiden osallistumisessa Helsingin yliopiston järjestämiin Studia Generalia-luentosarjoihin, joissa käsiteltiin ajankohtaisia kansallisia poliittisia teemoja. Osa luennoista julkaistiin myöhemmin. Samaan aikaan toisen maailmansodan varjot, sodan mielettömyys ja elämän tarkoitus veivät ylioppilaita pohtimaan eksistenssin peruskysymyksiä niin filosofian kuin estetiikan alueella. Nämä kysymykset olivat yhtä lailla eurooppalaisia kuin yleismaailmallisia. Kirjallisuuden alueelta luettiin erityisesti Waltaria, Sartrea ja Dostojevskia.

Sotien jälkeen perustettiin uusia korkeakouluja. Eläinlääketieteellinen korkeakoulu aloitti Helsingissä 1943 ja näin aikaisemmin ulkomailla koulutuksensa saaneet voivat nyt opiskella kotimaassa. Jyväskylän kasvatustieteellinen korkeakoulu ja Yhteiskuntatieteellinen korkeakoulu saavuttivat täydet korkeakouluoikeudet.

Opettajapulan takia perustettiin väliaikaisia opettajakorkeakouluja ensin 1947 Helsinkiin, 1949 Turkuun ja 1953 Ouluun. Korkeakouluopetusta täydensivät kesäyliopistot. Opetus alkoi Jyväskylässä 1912 ja jatkui 1934 jälkeen korkeakoulun kesälukukautena. Turku aloitti 1914 ja jatkoi 1936 jälkeen yliopiston kesälukukautena. Kesäyliopisto laajentui 1955 Tampereelle ja 1961 Ouluun. Oulu sai oman yliopiston 1959.

Korkeakoululaitoksen laajentumisesta huolimatta korkeakouluverkko oli vielä 1950-luvulla verraten harva, varsinaisia korkeakoulupaikkakuntia oli kolme, Helsinki, Turku, Jyväskylä. Kysymys korkeakoululaitoksen alueellisesta laajentamisesta nousi uudelleen esille taloudellisena nousukautena 1950-luvulla. Vuoden 1956 korkeakoulukomitea suositti paitsi opetuksen tehostamista silloisissa korkeakouluissa myös uusien korkeakoulujen perustamista. Alueellisen toiminnan tukeminen näkyi myös apurahajärjestelmän kehityksessä, sillä Suomen Kulttuurirahasto perusti maakuntarahastot auttamaan alueellista hengen viljelyä. Samanaikaisesti alettiin keskustella yliopistojen roolista suomalaisessa yhteiskunnassa. Se näkyi mm. Helsingin yliopiston rehtorien puheenvuoroissa. *Paavo Ravilan* mukaan, joka toimi rehtorina 1954-58, yliopiston ja ylioppilaskunnan täytyy aktiivisesti osallistua yhteiskunnalliseen toimintaan. Sen sijaan hänen seuraajansa *Edwin Linkomies*, joka oli rehtorina 1958-64, piti tärkeänä, että yliopisto ja ylioppilaskunta pysyvät puolueettomina ja neutraaleina, mutta niiden jäsenten tuli olla aktiivisia mieleltään. Muistan itse, miten Linkomies korosti uusille opiskelijoille elämäkatsomuksen merkitystä opintojen osana 1960-luvulla.

Sotien jälkeiset vuodet 1945-60 olivat maamme jälleenrakentamisen aikaa ja siksi hitaan kasvun kautta. Korkeakoulut olivat mukana tässä prosessissa kouluttamalla uusia virkamiehiä ja työntekijöitä tälle sosiaalivaltiolle, joka pyrki ahkeralla työllä uudenlaista hyvinvointia kohti ja joka huolehtisi entistä paremmin kansalaisistaan.

5. Kohti alueellista tasa-arvoa (1960-80)

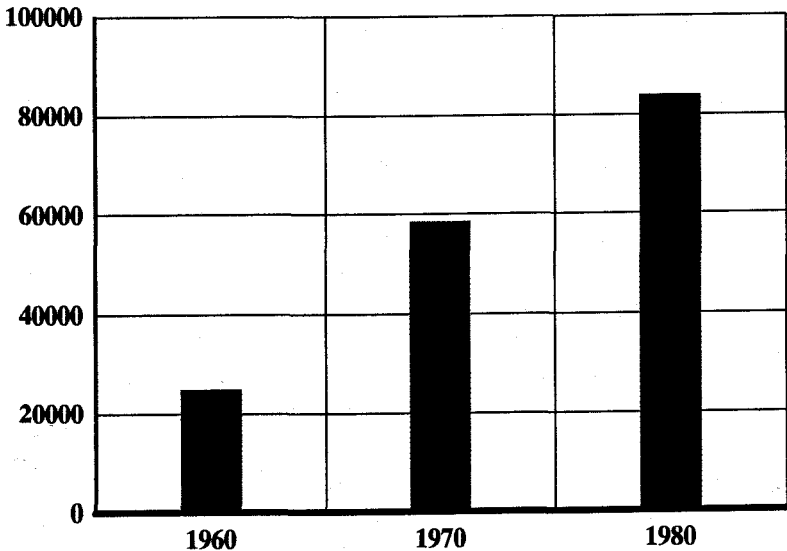
Korkeakoululaitoksen ripein vaihe, jota voisi kutsua räjähdysmäiseksi, osui 1960- ja 1970-luvuille. Ajankohdan päättyessä maassamme oli kaikkiaan 18 tiedekorkeakoulua ja kaksi taidekorkeakoulua. Perinteisten paikkakuntien ohella Tampere, Vaasa, Joensuu, Kuopio, Lappeenranta Rovaniemi saivat oman korkeakoulun. Luvussa ovat mukana sivukorkeakoulut Savonlinna, Kajaani ja Rauma. Jos lukuun lisätään yliopistojen toimipisteet Seinäjoella, Mikkelissä, Lahdessa ja Kouvolassa, korkeakoululaitos laajeni todella merkittävästi. Voidaan puhua koulutusyhteiskunnasta. Uusien korkeakoulujen ohella on koko ajan puhuttu korkeakoulujen hajasijoittamisesta, mutta suunnitelmien toteuttaminen on tapahtunut hyvin hitaasti.

Alueellinen kehitys merkitsi entistä useampien ylioppilaiden pääsyä korkeakouluopintoihin. Seuraavassa taulukossa näkyy opiskelijamäärien kehitys vuosina 1960-80.

Opiskelijamäärät kasvoivat kahdessakymmenessä vuodessa yli kolminkertaisiksi. Se kertoo suomalaisen yhteiskunnan panostuksesta korkeakouluihin ja samalla voimakkaasta optimismista korkeakoulujen vaikutuksesta yhteiskunnan kehitykseen.

Lukumäärien kasvusta huolimatta kaikki ylioppilaat eivät enää päässeet yliopistoihin, numerus clausus tiukentui vuosi vuodelta.

Ylioppilaiden määrä kasvoi vuosina 1970-80 18 280:sta 29 261: een. Osa heistä suuntasi opintonsa keskiasteen ammatilliseen koulutukseen, osalle se merkitsi useita karsintakursseja ja osalle jäämistä kokonaan koulutuksen ulkopuolelle. Se oli haaste korkeakouluille ja sen keskushallinnolle opetusministeriölle. Ne eivät kuitenkaan kyenneet tai halunneet ratkaista näitä kysymyksiä. Taustalla vaikutti korkeakoulupolitiikan keskeisin teema koulutuksellinen ja alueellinen tasa-arvo, jota sovellettiin myös korkeakoululaitukseen. Siitä vallitsi poliittinen yksimielisyys. Sen toteuttaminen tuotti ongelmia.

Taulukko 1. Korkeakoulujen opiskelijat 1960 - 1980.

Yksi ratkaisuyritys oli uusien korkeakoulujen perustaminen. Se antoi uudenlaisen ilmeen maamme korkeakoululaitokselle. Kaikki maakunnat odottivat erittäin paljon uusilta yksiköiltä, mutta odotukset eivät kuitenkaan heti toteutuneet. Tutkijoiden rekrytointi, toimitilojen ja tutkimuslaitosten rakentaminen vei oman aikansa. Samaan aikaan väestön muuttoliike, joka voimistui 1960-luvulta lähtien, vei mukanaan myös henkistä ja aineellista voimaa maaseudulta kaupunkeihin ja pohjoisesta etelään ja ulkomaille. Toisaalta tieteen intressien ja alueellisten tutkimusintressien kohtaaminen ei ollut aivan ongelmatonta. Usean pienen korkeakoulun perustaminen oli kallista eikä yhteistyö korkeakoulujen välillä sujunut niin hyvin kuin etukäteen odotettiin.

Korkeakoulupolitiikan yhtenä käynnistäjänä oli 1960-luvulla presidentti *Urho Kekkonen*. Hänen johdollaan toiminut työ-

ryhmä loi lähtökohdat, jotka hahmottivat vuosina 1965-67 uuden yliopistomallin. Sen keskeisiä periaatteita olivat valtiojohtoisuus, kasvu ja pyrkimys tehokkuuteen. Uusi malli oli periaatteessa ristiriidassa Helsingin yliopiston autonomian ja samalla kaikkien yksityisten korkeakoulujen kanssa, joita oli suurin osa maamme silloisista korkeakouluista. *Matti Klingen* mukaan ristiriitaa pyrittiin tasoittamaan taloudellisilla panoksilla eli uusilla viroilla ja varoilla ja näin muutos autonomiasta valtiojohtoisuuteen oli alkanut. Se samalla kuvastaa yhtä 1970-luvun ideologista piirrettä, jonka mukaan valtion tuli lisätä kontrollia kaikkiin yhteiskunnan tuotantolaitoksiin eikä yliopistoja saanut jättää sen ulkopuolelle (Klinge 1990, 250-255). Samalla suurten ikäluokkien tulo korkeakouluihin edellytti huomattavaa panostamista ja näin valtio sai entistä suuremman mahdollisuuden kontrolloida korkeakouluja.

Korkeakoulupolitiikan uusi suunta heijastui moneen paikkaan. Sen näkyvimpiä kohtia oli tutkinnonuudistus, joka tähtäsi sekä entistä nopeampaan valmistumiseen että uudenlaisen yhteiskuntanäkemyksen omaksumiseen. Tutkinto oli suunniteltu nelivuotiseksi. Sen perusmalli oli itäsaksalainen polytekninen tutkinto, joka koetettiin soveltaa kaikille tieteenaloille. Sen mekanistisuus ja perusteet herättivät alusta alkaen kritiikkiä, sen ideologisia lähtökohtia ei yleisesti hyväksytty. Kuitenkin valtiojohtoisuus merkitsi opetusministeriön roolin vahvistumista, sen virkamiesten määrää lisättiin erittäin tuntuvasti. Korkeakoulut kärsivät kädenväännössä tappion itsenäisyytensä puolesta, mutta vaikuttivat uusiin tutkintoasetuksiin siten, että ne olivat kompromisseja. Varsinainen toteutus jäi 1980-luvulle.

Uusi korkeakoulupolitiikka näkyi myös yliopistojen hallinnonuudistusliikkeenä. Suomalaisen yhteiskunnan muuttaminen demokraattiseen suuntaan oli sen ajan vasemmistolaisen suunnan keskeisiä periaatteita. Ns. professorivallan sijaan opiskelijat ajoivat mies ja ääni-periaatetta, joka olisi taannut jokaiselle yliopistoyhteisön jäsenelle samat oikeudet

hallintoon. Käytännössä se olisi siirtänyt päätösvallan opiskelijoille. Hallinnonuudistuskustelu jakoi mielipiteet kahtia ja päätyi lopulta kompromissiin ns. kolmikantaan, jossa professorit, muut opettajat ja henkilökunta ja kolmantena opiskelijat saivat omat edustajansa kaikkiin hallintoelimiin. Sitä alettiin toteuttaa 1970-luvulta lähtien, viimeisenä siihen siirtyi Helsingin yliopisto 1992. Yliopiston erityisluonteen mukaisesti tieteellisiä pätevyksiä käsiteltäessä siihen osallistuvat vastaavan pätevyuden omaavat, muut asiat ovat kaikille yhteisiä.

Hallinnonuudistuksen yhtenä taustavoimana oli 1960-luvulla opiskelijoiden aktiivinen yhteiskunnallinen toiminta. Sen yhtenä osoituksena oli ns. Vanhan ylioppilastalon valtaus Helsingissä 1968. Kun Helsingin yliopiston ylioppilaskunta oli päättänyt pitää vuosijuhlan Vanhalla ylioppilastalolla, osa opiskelijoista valtasi talon juhlasalin ja sai tapahtumalle julkisuutta. Liikehdintä oli samansuuntaista kuin Yhdysvalloissa ja manner-Euroopassa. Ylioppilaskunnat politisoituivat nopeasti toimihenkilöitä myöten. Osakuntatoiminta menetti aikaisemman merkityksensä, alkoi uuden etsinnän aika. Poliittinen aktiivisuus siirtyi luentosaleihin ja erilaisiin hallinto- ja tutkinnonuudistustyöryhmiin. Aktiivisuus kasvoi vielä 1970-luvun puoliväliin saakka, mutta taittui pian sen jälkeen. Osa opiskelijoista palasi opintojen pariin, osa jatkoi puoluepolitiikassa ja järjestötehtävissä.

1970-luvun korkeakoulupolitiikka johti yhteiskuntapainotteisuudessaan siihen, että kaikki yliopistot ja korkeakoulut siirtyivät vähitellen valtion haltuun. Vuonna 1973 Tampereen ja Turun yliopistot siirtyivät valtion omistukseen. Kahta vuotta myöhemmin Svenska Handelshögskola tuli valtion hallintaan. Vuonna 1977 sama tapahtui Turun ja Vaasan kaupparkeakoulujen kohdalla. Viimeisenä yksityisenä korkeakouluna valtiollistettiin 1981 Åbo Akademi. Samalla liitettiin kieli-instituutit korkeakoulujen yhteyteen. Yhtenäistäminen tapahtui myös vuoden 1971 opettajankoulutuslain perusteella. Kaikki kansakoulunopettajia kouluttavat laitokset, kuten

opettajakorkeakoulut ja seminaarit Heinolaa lukuunottamatta liitettiin yliopistojen yhteyteen.

Tieteellisen tutkimuksen ja opetuksen vapaus joutui 1960-luvulta lähtien ristiriitaan uuden korkeakoulupolitiikan kanssa. Maan hallitus ja eduskunta puuttuivat aikaisempaa innokkaammin korkeakoulujen perustamiseen ja uudistamissuunnitelmiin eli tiedepolitiikkaan. Sillä ohjattiin myös tutkimuksen rahoitusta ja painotettiin etenkin 1970-luvulla, että tutkimusta tuli suunnata erityisesti yhteiskunnallisesti merkittäviin kohteisiin. Samalla aiheellisesti kysyttiin, tuleeko tieteen palvelu kulloisenkin yhteiskunnan senhetkisiä tarpeita. Samalla kysymys koski sitä, painotetaanko perustutkimusta vai soveltavaa tutkimusta. 1970-luvulla suositettiin seuraaviin aiheisiin liittyvää tutkimusta: kansanterveys, ympäristönsuojelu ja luonnonvarat, demokratia ja tasa-arvo sekä työelämä ja työolosuhteet. Nämä suositukset olivat usein apurahojen myöntämisperusteita, ulkopuolelle jäivät monet historiatieteiden ja humanististen tieteiden tutkimukset.

6. Yliopistot - kansallinen vai kansainvälinen voimavara

Maamme yliopistolaitos oli 1980-luvun alkuun mennessä saavuttanut nykyisen laajuutensa ja kokosi 1990-luvun alkupuolella jo yli 100 000 opiskelijaa opintielle. Rajujen uudistamis- ja laajenemispyrkimysten jälkeen näytti 1980-luvulla siltä, että monet odotukset eivät kuitenkaan toteutuneet. Opintoajat eivät lyhentyneet, taloudellisesti hyvä aika antoi opiskelijoille mahdollisuuden varojen hankintaan. Tutkinnot osoittautuivat liian laajoiksi, niitä jouduttiin supistamaan jopa opetusministeriön hallinnollisin määräyksin. Samalla opetusministeriö pyrki jatkamaan valvontaa luomalla erilaisia tiedostoja.

Tutkinnonuudistus oli 1970-luvulla vienyt yliopistoilta monta tutkimusvuotta. Koska tiede on kansainvälistä, taloudellisesti hyvä aika antoi mahdollisuuden laajentaa kansainvälisiä yhteyksiä. Se näkyi entistä aktiivisempänä osallistumisena kansainvälisiin kongresseihin ja projekteihin ja ulkomaisten vieraiden määrän kasvuna. Kansainvälisyyttä lisäsi yhä kasvava ulkomaalaisten opiskelijoiden joukko, osa suoritti perusopinnot, osa jatko-opintoja. Esimerkiksi osa itsenäistyneen Namibian virkamiehistä sai koulutuksensa Suomessa. Suomi tunnettiin hyvänä kongressimaana. 1990-luvun alussa järjestettiin vuosittain yli 130 tieteellistä kongressia. Osanottajamäärät vaihtelivat 200:sta aina yli 3000:n.

Yliopistolaitos ei kyennyt 1980-luvulla vastaamaan koululaitoksen kehittämissuunnitelmiin, sillä peruskoulujärjestelmän toteuttaminen 1970-luvulla ja keskiasteen toteuttaminen 1980-luvulla nostivat ylioppilaiden vuotuisen määrän yli 30 000:n. Korkeakoulujen aloituspaikkamäärät pysyivät kuitenkin 12 000-13 000 paikkeilla. Suurista osa uusista ylioppilaista jäi yliopistojen ulkopuolelle. 1960-luvun suunnitelmat eivät toteutuneet, sillä niiden mukaan 66 % uusista ylioppilaista olisi pitänyt päästä yliopistoihin. Tilapäisenä ratkaisuna, josta pian tuli vakiintunut käytäntö, oli ylioppilaslinjojen perustaminen keskiasteen ammatilliseen koulutukseen. Se toimi jollakin tavalla, mutta oli aliarvostettu, vaikka koulutus antoi ammatillisen perustutkinnon, josta 1980-luvulla luotiin mahdollisuus jatkaa korkeakouluopintoihin. Ylioppilasmerkonomi on tyypillinen sen ajan titteli. Ani harva jatkoi kuitenkin korkeakouluun. Samaa ongelmaa yritetään ratkaista perustamalla ammattikorkeakouluja, mutta ongelma ei ratkea pelkällä nimenmuutoksella. Samanaikaisesti 1990-luvun alussa kasvava työttömyys myös nuorten kohdalla luo oman varjonsa koulutukseen. Koulutus ei lisää välttämättä yksityisen kansalaisen hyvinvointia taloudellisesti. Yliopistosta tai ammatillisesta oppilaitoksesta valmistunut ei saa heti työtä, vaan saattaa joutua odottamaan jopa vuosia.

Miten yliopistot vastaavat suomalaisen yhteiskunnan kehityksestä? Ovatko yliopistot kansallinen ja kansainvälinen voimavara?

Vastaus on kyllä ja ei yliopiston sisältä katsottuna. Yliopistot vastaavat edelleen keskeisesti yhteiskunnan eri alojen työntekijöiden ja virkamiesten koulutuksesta ja pyrkivät pitämään sen korkeatasoisena. Nykyisestä Ahon hallituksesta kolme ministeriä on väitellyt tohtoreiksi, samoin usea ministeriön virkamies. Toisaalta yliopistot eivät ole olleet tyytyväisiä aikaisempaan korkeakoulupolitiikkaan, jossa yliopistoja pyrittiin muuttamaan liike- ja tuotantolaitoksiksi, joissa sisäänotettavien ja valmistuneiden määrän tulisi vastata toisiaan. 1960-luvun tehokkuuden periaate on nyt muutettu tarkoiksi luvuiksi, joiden mukaan jaetaan rahaa yliopistoille. Tehokkuus on tulostavasta. Tehokkuus näkyi myös tutkinnoissa, mutta se kääntyi pian itseään vastaan, sillä tutkinnoista tuli säännösten mukaan opintoputkia. Monitieteisyyden sijasta tutkinnot kapeutuivat entistä enemmän pääaineen ympärille. Akateeminen vapaus kaventui ratkaisevasti. Siihen ei kuulu pakkotahtisuus. Opinnot eivät pysyneet 4-5 vuotisina vaan edelleen keskimääräisesti 6-8 vuoden mittaisina.

Yliopistojen tuki on kasvanut myös täydennyskoulutuksen alueella, lähes jokaisessa yliopistossa on oma täydennyskoulutuslaitos, jonka tehtävä on tyydyttää alueelliset koulutustarpeet. Monet niistä toimivat verraten itsenäisesti ja rakentuvat taloudellisesti maksulliseen palvelutoimintaan. Osassa painottuu tutkimustyö.

Kolmas tuki suomalaiselle yhteiskunnalle on kansainvälinen toiminta. Suunnitelmien mukaan jokaisen suomalaisen opiskelijan tulisi suorittaa osa opinnoista ulkomaisissa yliopistoissa. Opetusministeriön kaavailujen mukaan 3000 - 5000 opiskelijaa olisi vuosittain ulkomailla ja vastaava määrä ulkomaalaisia kotimaisissa yliopistoissa. Samalla niihin liittyisi kansainväliset koulutusohjelmat, jotka antavat selkeät suun-

taviivat opinnoille. Asia ei ole kuitenkaan lähtenyt odotetulla tavalla liikkeelle osaksi taloudellista osaksi muista syistä.

Neljäs voimavara on avoimen korkeakoulun kehittäminen, joka kohdistuu lähinnä työelämässä oleviin kansalaisiin. Se antaa mahdollisuuden opiskella yliopistollisia oppiaineita ja jatkaa 60 opintoviikon jälkeen korkeakoulussa kohti akateemista tutkintoa. Opiskelijamäärä on kasvanut 1980-luvulla koko ajan ja nousi vuonna 1990 yli 40 000:n. Kesäyliopistojen ohella monet kansalais- ja työväenopistot ja kansanopistot ovat yhteistyössä yliopistojen kanssa. Tiedekunnat vahvistavat opetussuunnitelmat. Avoin korkeakoulu on kehittynyt erilaisten opintomuotojen käyttäjäksi lähtien monimuoto-opetuksesta aina tele- ja satelliittiyhteyksiä myöten. Nyt kehitteillä oleva suunnitelma, verkkoyliopisto, pyrkii laajentamaan yliopistollista perusopetusta entisestään ja lisäämään korkeakoulujen välistä yhteistyötä ja työnjakoa.

Unohtaa ei sovi myöskään vapaata sivistystyötä, jossa yliopistot ovat mukana. Sen tavoitteena on kertoa asiasta kiinnostuneille tieteen kehityksestä ja tuloksista ajankohtaisten teemojen puitteista. Studia Generalia-luennot ovat Helsingin yliopistossa saavuttaneet 1980-luvulla melkoisen suosion. Professori *Erik Tawastjernan* luennot Sibeliuksesta keräsivät joka kerta lähes 1000 kuulijaa. Samanlainen suosio näkyi myös kenraali Mannerheimia käsittelevässä luentosarjassa 1992.

Yliopistot ovat sekä kansallinen että kansainvälinen voimavara suomalaiselle yhteiskunnalle. Samalla on näkyvissä selvä jännitys yliopistojen ja yhteiskunnan välillä. Se näkyi mm. laadittaessa uusia suuntaviivoja yliopisto-opetukselle. Yliopistojen oli aikaisemmasta suhteellisen vapaasta tutkintorakenteesta muutettava tutkinnot koulutusohjelmiksi, joilla olisi selvä ammattisuuntautuneisuuden näkökulma. Taustalla heijastui suunnitelmataloudellinen ajatus, jonka mukaan laskeetaan kunkin ammattialan henkilöakuntarve ja sen mukaan päätetään yliopistojen aloituspaikkamäärät. Se on ehkä mahdollista lääketieteen, oikeustieteen tai opettajankoulutuksen

alueella, mutta yliopistot eivät pyri olemaan ammattikouluja, vaan painottavat akateemista vapautta ja tieteen ja opetuksen vapautta. Yliopistojen tavoitteena on hyvän yleissivistuksen antaminen kullakin tieteenalalla, siihen sisältyy sekä alan tuntemus, kyky tehdä tieteellistä tutkimusta ja saada uusia tuloksia. Yliopistot eivät ole halunneet sitoutua ajankohdaisiin painotuksiin, sillä sekä yhteiskunnan elinkeinoelämän rakenne että tieteen tulokset muuttuvat. Toinen keskeinen tavoite on opiskelijan persoonallisuuden kehitys, johon liittyy itsenäinen ajattelu ja henkinen kasvu. Myöskin 1920-luvun tavoite kouluttaminen isänmaan palvelukseen kuuluu edelleen yliopistokoulutuksen päämääriin.

Toinen jännityksen alue on yliopistojen luonne. Yliopistot eivät hyväksy suunnitelmatalouden panos-tuotos-mallia. Yliopistot eivät halua olla tuotantolaitoksia, joihin sovelletaan automatiikkaa. Kaikilla tieteenaloilla perustutkimus vie oman aikansa ja on osa kansainvälistä yhteistyötä. Siitä on vaikea erottaa yhden korkeakoulun tai laitoksen osuutta vuoden tai kahden välillä. Kaikki tuloksen indikaattorimittarit painottuvat määrälliseen mittaamiseen, sen sijaan opetuksen ja tutkimuksen laatu, joka on ratkaiseva tekijä, ei painotu arvioinneissa. Suomen Akatemia ja opetusministeriö ovat käynnistäneet kansainvälisten esikuvien mukaan eri tieteenalojen arvioinnit. Jos tai kun määrärahat sidotaan yliopistojen määrällisiin tuloksiin, opetuksen ja tutkimuksen vapaus on kyseenalaista. Tällainen yliopiston ohjaus on vanhanaikaista, sillä niissä maissa, joista em. malli on otettu, on vapaiden tuulien tultua siirrytty uudenlaiseen yliopistokulttuuriin, joka korostaa ajatuksen ja hengen vapautta.

Suomessa arvostetaan edelleen yliopistojen toimintaa. Vaikka yhteiskunta on väljentänyt eri alojen kelpoisuusehtoja, akateeminen loppututkinto on säilynyt hyvin monissa viiran perusvaatimuksena. Se on tulkittava luottamukseksi yliopistoja kohtaan. Näyttää siltä, että ammattikorkeakoulujen perustamishankkeet uusille ammattialoille on samansuuntai-

nen signaali. Samoin korkeakouluverkoston jatkuvat laajentamispyrkimykset, kuten verkkoyliopisto, ovat kuvastamassa käsitystä, että yliopistot tuovat henkistä ja taloudellista hyvinvointia alueelliselle tasolle.

7. Summary

Yliopistojen tehtävä on ollut kouluttaa koko itsenäisyyden ajan ylioppilaita kykeneviksi isänmaan palvelukseen. Näin yliopistot ovat toimineet yhtenä suomalaisen yhteiskunnan rakentajana ja vaikuttajana. Yliopistot ovat huolehtineet monen yhteiskunnan alan, kuten poliittisen, taloudellisen, uskonnollisen ja kulttuurisen alan virka- ja toimihenkilöiden koulutuksesta. Oppikoulujen voimakas kasvu ja yliopistoverkoston nopea laajeneminen ovat nostaneet korkeakouluopiskelijoiden määrän vuoden 1960 luvusta 25 000 vuoden 1992 yli 113 000. Se on merkinnyt koulutuksellisen tasa-arvon toteutumista, jossa alueelliset erot ovat tasoittuneet. Kesäyliopisto ja avoin korkeakoulu ovat täydentäneet tätä kehitystä.

Yliopistot palvelivat 1920-luvulla pääosin kansallisia päämääriä. Suomi haki identiteettiään suhteessa itseensä ja ulkomaihin. Yliopistot suuntautuivat silloin lähinnä Eurooppaan, erityisesti keski-Euroopan yliopistoihin. Sotien jälkeen kansainvälinen yhteistyö painottui erityisesti anglosaksisiin maihin, joissa monet lääketieteen, luonnontieteen ja yhteiskuntatieteen tutkijat saivat koulutuksensa. Samassa englanninkieli otti saksan aseman koulussa ja piti sen 1990-luvulle saakka. Poliittisista muutoksista huolimatta tieteet yliopistoissa säilyttivät kansainvälisen luonteensa ja tukivat osalta Suomen kansainvälistymistä itsenäisenä maana.

Kirjallisuusluettelo

- Blomstedt Y. (1982) Korkeakoululaitos ja tiedepolitiikka. Suomen Kulttuurihistoria III. Toimituskunta Päiviö Tommila, Aimo Reitala, Veikko Kallio. Porvoo.
- Developments in Education 1988-1990 Finland. Reference Publications. Ministry of Education. Helsinki 1990. Helsingin yliopisto 1917-1990. Kirjoittanut Matti Klinge sekä Rainer Knapas, Anto Leikola, John Strömberg. Helsingin yliopisto 1640-1990. Kolmas osa. Keuruu 1990.
- Klinge M. (1990) Sodan ja muutosten aika. Teoksessa Helsingin yliopisto 1917-1990.
- Klinge M. (1990) Poliittika ja korkeakoulupolitiikka. Teoksessa Helsingin yliopisto 1917-1990. Kuikka M. T. (1991) Suomalaisen koulutuksen vaiheet. Keuruu.
- Laki Helsingin yliopiston järjestysmuodon perusteista. No 191/14.7.1923. Statuutti 1.10.1852. Hans Kejslerliga Majestäts Nådiga Statuter för Dess Alexanders-Universitet i Storfurstendömet Finland 1.10.1856.
- Strömberg J. (1990) Ylioppilastulvasta sääntelyyn. Teoksessa Helsingin yliopisto 1917-1990. Tarvainen P. (1991) Mitä oppia jos ei lainoppia. Valtion hallintovirkamiesten koulutus Suomessa vuosina 1905-1945. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitos. Tutkimuksia 131.